

پیشنویس سند اخلاق هوش مصنوعی بر اساس مبانی اسلامی

هوش مصنوعی (AI) به عنوان یکی از مهم‌ترین فناوری‌های قرن حاضر، در حال تغییرات عمده در نحوه زندگی، کار و تعاملات انسانی است. استفاده صحیح و اخلاقی از این فناوری می‌تواند به بهبود زندگی بشر، حل مسائل جهانی، مانند فقر، نابرابری و بحران‌های محیط زیست کمک کند. اما در عین حال، توسعه و پیاده‌سازی نادرست این فناوری می‌تواند تهدیدات و چالش‌های جدی به‌ویژه در زمینه حقوق انسان‌ها، عدالت اجتماعی و حفظ کرامت انسانی به دنبال داشته باشد. اسلام به عنوان دینی جامع و جهانی، اصول و قواعدی برای زندگی اخلاقی، اجتماعی و فردی بشر فراهم می‌آورد که می‌تواند مبنای مناسبی برای تدوین چارچوب‌های اخلاقی هوش مصنوعی باشد. ستاد تلاش کرده است با تنظیم پیشنویسی برای این سند، با استفاده از منابع اسلامی؛ قرآن کریم، سنت پیامبر اسلام و آموزه‌های دینی، اصولی برای توسعه، استفاده و نظارت بر هوش مصنوعی تدوین نماید که در آن کرامت انسانی، عدالت و حفظ منافع عمومی در اولویت قرار گرفته باشد.

الف. مقدمه

هدف این سند، تعیین اصول اخلاقی و رفتارهای مورد نیاز در طراحی، توسعه و استفاده از سیستم‌های هوش مصنوعی بر اساس اصول اسلامی است. هوش مصنوعی می‌تواند فرصت‌های زیادی برای بهبود کیفیت زندگی بشر ایجاد کند، اما باید با رعایت معیارهای اخلاقی و انسانی عمل کند تا از تهدیدات احتمالی و مشکلات اجتماعی و فردی جلوگیری شود. اسلام به عنوان دینی که هم به ابعاد فردی و هم به ابعاد اجتماعی زندگی انسان توجه دارد، برای استفاده از هر فناوری و ابزار جدید اصول و ضوابط خاصی را مشخص می‌کند. این اصول باید در طراحی، توسعه و استفاده از هوش مصنوعی لحاظ شوند.

ب. اصول اخلاقی اسلامی در هوش مصنوعی

بر اساس آموزه‌های اسلامی، هوش مصنوعی باید به گونه‌ای طراحی و پیاده‌سازی شود که از کرامت انسانی، حقوق بشر و امنیت عمومی محافظت کند. برخی اصول کلیدی عبارتند از:

۱. کرامت انسانی؛ حفظ کرامت و حقوق فردی:

طبق آیات قرآن و سنت پیامبر اسلام، انسان‌ها از کرامت و ارزش ویژه‌ای برخوردارند و به عنوان بهترین مخلوقات معرفی شده‌اند: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: ۷۰)، «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (مؤمنون: ۱۴). بنابراین، هوش مصنوعی نباید موجب تحقیر یا نقض حقوق انسان‌ها شود. سیستم‌های هوش مصنوعی باید به گونه‌ای طراحی شوند که انسان‌ها را از فرآیندهای تصمیم‌گیری حذف کنند یا آنان را در موقعیت‌های آسیب‌پذیر قرار دهند.

این کرامت باید در تمام جنبه‌های زندگی انسان محفوظ بماند، به‌ویژه در تعامل با تکنولوژی‌های نوین مانند هوش مصنوعی. توسعه‌دهندگان و بهره‌برداران از سیستم‌های هوش مصنوعی باید تضمین کنند که هیچ‌گونه تهدیدی برای کرامت انسان‌ها ایجاد نمی‌شود. برخی از اقدامات مهم در این راستا عبارتند از:

حفظ حریم خصوصی و امنیت اطلاعات فردی: سیستم‌های هوش مصنوعی نباید به گونه‌ای طراحی شوند که اطلاعات شخصی افراد را بدون رضایت آنها جمع‌آوری و تحلیل کنند.

عدم بهره‌برداری از انسان‌ها در موقعیت‌های آسیب‌پذیر: انسان‌ها نباید به‌عنوان ابزاری برای اهداف سودجویانه و یا فریب‌کارانه در نظر گرفته شوند. به‌عنوان مثال، استفاده از هومص برای دستکاری افکار عمومی یا رفتارهای کاربران در جهت منافع اقتصادی یا سیاسی باید محدود گردد.

۲. عدالت و برابری:

اسلام همواره بر عدالت و برابری در برخورد با افراد تأکید دارد. طبق دستور قرآن: «وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» (نساء: ۵۸)، «اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى» (مائده: ۸)، «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل: ۹۰) عدالت یکی از اصول اصلی است. الگوریتم‌ها و مدل‌های هوش مصنوعی نباید منجر به تبعیض یا نابرابری در فرصت‌ها و حقوق افراد شوند.

در این راستا، هوش مصنوعی باید از تبعیض‌های نژادی، جنسی، مذهبی و اجتماعی جلوگیری کند. برخی از اصول مرتبط با عدالت در هومص عبارتند از:

شفافیت در تصمیم‌گیری‌های خودکار: سیستم‌های هوش مصنوعی باید به گونه‌ای طراحی شوند که تصمیمات آن‌ها قابل فهم و شفاف برای انسان‌ها باشد و هیچ‌گونه تصمیم ناعادلانه یا تبعیض‌آمیز اتخاذ نکنند.

جلوگیری از تبعیض سیستماتیک: الگوریتم‌ها باید طوری طراحی شوند که به‌طور خودکار از تبعیض‌های جنسیتی، نژادی و اجتماعی جلوگیری کنند و در برابر داده‌های مغرضانه حساس باشند.

۳. حفظ محیط زیست و منابع طبیعی:

قرآن کریم بر حفظ منابع طبیعی و محیط زیست تأکید دارد: «وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ» (شعراء: ۱۵۱-۱۵۲)، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (مائده: ۸۷). همچنین در روایات و احادیث رسول اکرم (ص) و اولیاء الهی (ع) تأکیدات فراوانی بر حفظ زمین دیده می‌شود، مانند: «تَحَقَّقُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أُمُّكُمْ وَ لَيْسَ فِيهَا أَحَدٌ يَعْمَلُ خَيْرًا أَوْ شَرًّا إِلَّا وَ هِيَ مَخْبَرَةٌ بِهِ» (بحار، ج ۷، ص ۹۷) بنابراین، طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های هوش مصنوعی باید به گونه‌ای باشد که از تخریب منابع طبیعی جلوگیری کند و توسعه پایدار را ترویج دهد. هر گونه فعالیت انسانی که منجر به تخریب محیط زیست و منابع طبیعی شود، مخالف اصول اسلامی است.

بنابراین، در توسعه هوش مصنوعی باید از این اصول تبعیت کرد. اقدامات ضروری در این زمینه عبارتند از:

طراحی هوش مصنوعی سبز: سیستم‌های هوش مصنوعی باید به گونه‌ای طراحی شوند که منابع طبیعی را به‌طور بهینه مصرف کنند و در عین حال میزان آلاینده‌گی و مصرف انرژی کاهش یابد.

پاسخگویی به چالش‌های زیست‌محیطی: از هوش مصنوعی می‌توان به‌عنوان ابزاری برای حل مشکلات محیط زیستی مانند تغییرات اقلیمی، آلودگی هوا و آب و بحران‌های زیست‌محیطی استفاده کرد.

۴. مسئولیت‌پذیری:

طبق آموزه‌های اسلامی، هر فرد و هر سیستم باید در برابر اعمال و تصمیمات خود مسئول باشد: «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ» (مدثر: ۳۸)، «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (إسراء: ۳۶)، «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ

مَسْئُولًا (إسراء: ۳۴). بنابراین، توسعه‌دهندگان و استفاده‌کنندگان از فناوری‌های هوش مصنوعی باید در قبال تأثیرات اجتماعی، اخلاقی و محیطی این فناوری‌ها مسئول باشند.

۵. تأکید بر اخلاق و شرافت:

با توجه به تأکیدات فراوانی که در قرآن نسبت به مراعات اصول اخلاقی دیده می‌شود: «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (بقره: ۸۳)، «الَّذِينَ يَسْتَمْعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ» (زمر: ۱۸)، «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ» (حجرات: ۱۱) و همان‌طور که ضرورت اهتمام به اخلاق در احادیث بسیاری از رسول مکرّم اسلام (ص) و اهل بیت (ع) وارد شده است، مانند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمَّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ» (بحار، ج ۶۸، ص ۳۸۲)، باید در طراحی و استفاده از هوش مصنوعی، شرافت و اصول اخلاقی در اولویت قرار گیرد.

ج. راهنمایی برای توسعه‌دهندگان و پژوهشگران هوش مصنوعی

برای رعایت اصول اسلامی در توسعه و استفاده از هوش مصنوعی، این دسته از افراد باید موارد زیر را مد نظر قرار دهند:

۱. شفافیت و وضوح در تصمیم‌گیری‌های خودکار:

سیستم‌های هوش مصنوعی باید شفاف باشند و افراد بتوانند دلیل تصمیمات گرفته‌شده توسط این سیستم‌ها را درک کنند. توسعه‌دهندگان هوش مصنوعی باید در قبال تصمیمات و نتایج ناشی از سیستم‌های خود مسئول باشند. این شفافیت به‌ویژه در موارد حسّاس مانند اتوماسیون تصمیم‌گیری، پزشکی و نظام‌های قضایی ضروری است. در این زمینه، باید به موارد زیر توجه شود:

شفافیت در داده‌ها و الگوریتم‌ها: توسعه‌دهندگان باید نحوه جمع‌آوری، تحلیل و استفاده از داده‌ها را شفاف کنند و از به‌کارگیری الگوریتم‌های بسته و غیرقابل فهم جلوگیری نمایند.

پاسخگویی در قبال نتایج تصمیمات هوش مصنوعی: اگر سیستم هوش مصنوعی تصمیمات نادرستی اتخاذ کند یا به زیان مردم منجر شود، باید مسئولیت عواقب آن مشخص بوده و اصلاحات لازم صورت گیرد.

۲. دفاع از حقوق افراد در برابر سوءاستفاده:

هیچ فرد یا گروهی نباید از فناوری‌های هوش مصنوعی به‌منظور نقض حقوق افراد استفاده کند. برای مثال، نباید از آن برای نظارت بر زندگی خصوصی افراد استفاده شود. هوش مصنوعی نباید به‌گونه‌ای استفاده شود که نقض حقوق بشر یا آزادی‌های مشروع فردی را به‌دنبال داشته باشد. برای این منظور، باید از اصول زیر پیروی شود:

حریم خصوصی: توسعه‌دهندگان باید اطمینان حاصل کنند که سیستم‌های هوش مصنوعی به‌طور غیرمجاز به داده‌های شخصی دسترسی نداشته و حریم خصوصی افراد به خطر نیافتد.

عدم سوءاستفاده از تکنولوژی: از هوش مصنوعی نباید برای اهداف نظامی نامشروع یا جاسوسی استفاده شود که حقوق فردی و آزادی‌های مردم را تهدید کند.

۳. رعایت احکام شرعی و ضوابط دینی:

در طراحی و استفاده از هوش مصنوعی، باید از تولید یا انتشار محتوای غیرمجاز و مضرّ از جمله محتوای مبتذل،

فریب‌کارانه و خلاف عقاید، احکام شرعی و اخلاق اسلامی جلوگیری شود.

۴. استفاده از هوش مصنوعی در خدمت انسانیت:

فناوری‌های هوش مصنوعی باید برای خدمت به بشریت و بهبود وضعیت اجتماعی، اقتصادی و پزشکی مردم مورد استفاده قرار گیرد، به‌ویژه در حل مشکلات بزرگ مانند: فقر، بیماری‌ها و بحران‌های انسانی. توسعه‌دهندگان هوش مصنوعی بایستی در هر پروژه‌ای به این اهداف توجه داشته باشند.

د. نظارت و مقررات حقوقی

بر اساس مبانی اسلامی، باید نظارت کافی بر استفاده از هوش مصنوعی وجود داشته باشد تا از سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری شود. مسئولان قضایی و بازرسی باید چارچوب‌های قانونی و اخلاقی واضحی برای استفاده از این فناوری‌ها تدوین کنند. همچنین، نهادهای نظارتی باید در زمینه رعایت اصول اسلامی و انسانی در استفاده از هوش مصنوعی نقش فعال و تأثیرگذاری داشته باشند، از جمله:

تدوین قوانین جامع: قوانین مربوط به هوش مصنوعی باید با در نظر گرفتن اصول اسلامی و حقوق بشر تنظیم شوند و توسعه‌دهندگان را ملزم به رعایت این اصول کنند.

مشارکت در تدوین سیاست‌های جهانی: کشورهای اسلامی باید در ایجاد قوانین جهانی در زمینه هوش مصنوعی مشارکت کرده و از عدالت، برابری و حفظ کرامت انسانی در عرصه بین‌المللی دفاع نمایند.

ه. دستاوردها

هوش مصنوعی به‌عنوان یکی از پیشرفته‌ترین دستاوردهای بشری در صورتی که با دقت، شفافیت و مسئولیت‌پذیری استفاده شود، می‌تواند به‌طور چشمگیری به بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها کمک کند. اما در عین حال، استفاده نادرست و بی‌ملاحظه از این فناوری تهدیداتی جدی برای حقوق بشر، کرامت انسانی و محیط زیست به‌دنبال خواهد داشت.

اسلام با تأکید بر عدالت، کرامت و احترام به انسان‌ها، به‌طور شفاف راه‌کارهایی برای استفاده اخلاقی از هوش مصنوعی ارائه می‌دهد که می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای تدوین قوانین، استانداردها و دستورالعمل‌های اخلاقی در استفاده از هوش مصنوعی در داخل کشور و همچنین مجامع جهانی به‌کار رود و آغازی برای توسعه چارچوب‌های اخلاقی در دنیای فناوری‌های هوش مصنوعی باشد.

